

ISTORIE
SOCIETATE &
CIVILIZAȚIE

Constanța Vintilă-Ghițulescu este doctor în istorie și civilizație la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris (2004) și doctor în sociologie la Facultatea de Sociologie a Universității din București (2012). Cercetător la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“. Profesor asociat la Facultatea de Sociologie, Facultatea de Litere, Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității din București. Colaborator la săptămânalul de cultură *Dilema veche*.

Scrieri: *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, Humanitas, 2004, 2011. Cartea a primit mai multe premii: Premiul de debut „Prometeus“ al revistei *România literară* (2004), Premiul „Nicolae Bălcescu“ al Academiei Române, Premiul Fundației Naționale de Știință și Artă a Academiei Române (2005), Premiul de debut al Uniunii Scriitorilor din România (2005).

Alte scrieri: *Focul amorului: despre dragoste și sexualitate în societatea românească (1750–1830)*, Humanitas (2006) (trad. germană *Liebesglut: Liebe und Sexualität in der rumänischen Gesellschaft, 1750–1830*, Frank&Timme, Berlin, 2011); *Evgheniții*, Humanitas, 2006; *Mode et luxe aux Portes de l'Orient. Tradition et modernité dans la société roumaine*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011; *From ișlic to top hat: fashion and luxury at the gate of the Orient*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011; *Moda y lujo a las Puertas de Oriente: Tradición y modernidad en la sociedad rumana*, Inițiativa Mercurio, Valadolid, 2011.

Coordonator al volumelor: *From Traditional Attire to Modern Dress: Modes of Identification, Modes of Recognition in the Balkans (XVIth–XXth Centuries)*, Cambridge Scholars Publishing, 2011; *Le corps et ses hypostases en Europe et dans la société roumaine du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, cu Alexandru-Florin Platon, NEC, 2010; *Social Behaviour and Family Strategies in the Balkans (16th–20th Centuries) / Comportements sociaux et stratégies familiales dans les Balkans (XVIe–XXe siècles)*, cu Ionela Băluță și Mihai-Răzvan Ungureanu, NEC, 2008; *Spectacolul public între tradiție și modernitate: sărbători, ceremonialuri, pelerinaje și suplicii (secolele XIV–XIX)*, cu Mária Pakucs Willcocks, Institutul Cultural Român, 2007; *Les bonnes et les mauvaises mœurs dans la société roumaine d'hier et d'aujourd'hui*, EDR, NEC, București, 2005, cu Ionela Băluță.

Constanța Vintilă-Ghițulescu

EVGHENIȚI,
CIOCOI, MOJICI

Despre obrazy
primei modernități românești
1750–1860

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Pentru Ilinca

Cuprins

Argument	11
<i>Contextul internațional</i>	13
<i>Despre prefacere și progres</i>	14
Mulțumiri	21
Abrevieri	23

PARTEA ÎNTÂI

Ighemonicoși și simandicoși: boierii și ifosele lor

I. De la dregători cu barbă la miniștri	27
<i>Galantomie și filantropie</i>	28
<i>Filotimie și slugărnicie</i>	34
<i>Comis sau conte? „Ornamentele“ mândriei sociale</i>	45
<i>Evgheniți și ciocoi...</i>	48
<i>Vechile ranguri, noile funcții și Regulamentele Organice</i>	58
<i>Dregători și miniștri</i>	62
a) „Vrednicia și cinstita purtare“	68
b) Competențe și „specializări“	70
c) „Nerespectarea drepturilor țării“	78
d) „Meritocrația“ între rudenie și amicitie	79
<i>Boier fără slujbă, doctor fără voie</i>	89
<i>Marghioale și marghiolii</i>	96
II. Provincialii și modernizarea	106
<i>Musiu Șarlă și Madama: despre educația la „țară“</i>	108
<i>De la Târgu Jiu la capitală</i>	111
<i>De la Cerneți la Paris</i>	113

PARTEA A DOUA

Comunitate, sociabilitate și identități sociale

I. Vecini, renumiți și control social în societatea românească a Vechiului Regim	121
<i>Vecini și vecinătăți</i>	121
<i>Construirea renumiților</i>	137
<i>Control social și ordine politică</i>	153
II. Biserica în epoca schimbărilor: tradiție, sau modernitate?	162
<i>Biserica și Regulamentele Organice</i>	162
<i>Profesionalizarea clerului între seminar și simonie</i>	168
<i>Preotul – „apostolul” modernizării?</i>	174
<i>Milostenii și Case făcătoare de bine – asumarea misiunii sociale cu poruncă de la Stăpânire</i>	180
<i>Moravuri și... moravuri</i>	183
<i>Dimensiunea politică</i>	193
<i>Vestitorul Bisericesc</i>	200
III. Aceeași comunitate, alte valori, câte schimbări?	205
<i>Vecinătăți vs rudenie – mahala vs comunitate</i>	206
<i>„Identitatea de hârtie”</i>	210
<i>„Fără de căpătâi”: identitate, mobilitate, comunitate</i>	218

PARTEA A TREIA

Norodul între „lipicioasa sărăcie” și ifosul rangului

I. Slujbe și slujbași: de la Ocârmuire la birocrăție	225
<i>Plevușca: micii boieri</i>	225
<i>În umbra puterii: slugile boierești și clientelismul</i>	230
<i>O slujbă cât de mică... da' la stăpânire să fie: despre birocrăție și funcționarism</i>	240
<i>A avea o meserie între procopseală și sărăcie</i>	255
<i>De la Lina țiganca la Madame Hélène: despre slugile particulare</i>	263

<i>„Vremea vinde paile și nevoia le cumpără“: despre folosul unei profesii</i>	269
II. Elogiul muncii la Ștefan Episcopescu	273
<i>Memorie de taină pentru economie și economi</i>	273
<i>Adună-te cu cei deopotrivă ție</i>	276
<i>Tirania menajului</i>	281
<i>„Duhul veacului“ și „fățarnicia politiciii“</i>	285
<i>Bogăția... sau lipicioasa sărăcie...?</i>	288
<i>Economia sau despre buna chiverniseală</i>	290
<i>Omul folositor: între „măsura cumpătului“ și „economie“</i>	292
III. Satul și civilizația schimbării	297
<i>Mojici și ticăloși: țărani și îndepărtata civilizație</i>	297
<i>Ofisuri, gazete și manuale pentru disciplinarea satelor</i>	300
<i>„Părinteștile noastre porunci“ și „nebăgarea de seamă“</i>	308
<i>Câte bordeie...</i>	311
<i>La școală sau la semănat?</i>	314
<i>Magaziile de rezervă: utopia abundenței</i>	317
<i>Pe drumurile satelor: vagabonzii, holera, hoții</i>	320
 <i>În loc de concluzii:</i>	
<i>„Totul se sfârșește și nimic n-au început încă“</i>	328
<i>Bibliografie</i>	337
I. Surse inedite	337
II. Surse editate	339
Colecții de documente	339
Surse narative	341
Presa vremii	344
Coduri de legi	345
III. Studii de specialitate	345
Literatură românească	345
Literatură străină	351

Abrevieri

AG	Arhiva Genealogică
ANR	Arhivele Naționale ale României, București
ANRI	Arhivele Naționale ale României, Iași
ANRBZ	Arhivele Naționale ale României, Buzău
ANRV	Arhivele Naționale ale României, Vâlcea
AO	Arhivele Olteniei
APR	Analele Parlamentare ale României
CvL	<i>Convorbiri literare</i>
BAR	Biblioteca Academiei Române, București
BOR	Biserica Ortodoxă Română
MAPM	<i>Manualul Administrativ al Principatului Moldovei</i>
RA	<i>Revista Arhivelor</i>
RESEE	<i>Revue des Études Sud-Est Européennes</i>
RI	<i>Revista istorică</i>
RIS	<i>Revista de istorie socială</i>
RO	Regulamentul Organic al Țării Românești
ROM	Regulamentul Organic al Moldovei
SMIMod	<i>Studii și materiale de istorie modernă</i>

PARTEA ÎNTÂI

*Ighemonicoși și simandicoși:
boierii și ifosele lor*

I

De la dregători cu barbă la miniștri

Pentru a înțelege pașii făcuți de societatea românească în drumul ei spre modernizare, trebuie să începem cu o analiză asupra clasei sociale care a contribuit la înfăptuirea acestui proces. Câteva teme mari vor fi abordate astfel încât să dea seamă despre maniera de implicare sau neimplicare în transformările suferite, de opozițiile sau acceptările presupuse de „nou“ sau „progres“. Cum se definește această boierime? Cum o văd și o definesc ceilalți? Răspunsul la aceste întrebări va fi evaluat din trei perspective. Perspectiva socială va încerca să afle ce o face să fie diferită de alte categorii sociale, care îi sunt privilegiile, comportamentele și manierele de afirmare a unei identități proprii. Perspectiva politică va încerca să deslușească rolul jucat în stat și societate, implicarea acestei boierimi în structurile politice, maniera de recrutare în funcțiile politice, militare și administrative. Perspectiva economică se va opri asupra resurselor și a modului lor de folosire, asupra raportului cu proprietatea și a locului ei în definirea unui statut, a unei identități; vor fi însă analizate și alte două probleme adiacente, însă la fel de importante, raportarea la celelalte activități economice, mai puțin specifice calității de „nobil“, cel puțin în alte civilizații, precum și relația cu transformările de pe piața economică¹.

1. Vezi și excelenta analiză teoretică a genezei burgheziei române propusă de Alexandru-Florin Platon, *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate*

Comportamentul unui boier adună tot ceea ce poate fi mai contradictoriu: cupiditate și galantomie, filantropie și tiranie, bunătate și violență, lașitate și cutezanță etc. Vom încerca să punctăm câteva dintre ele, creionând, cu ajutorul documentelor, figuri memorabile sau caractere. Vom analiza, într-o primă parte, valorile aristocrației române, modalitățile de reprezentare și identificare. Accentul va fi pus pe ceea ce ține de „mândria socială” construită în jurul unei poziții în societate: generozitate și vanitate, onoare și cupiditate, demnitate și slugărnice, risipă și galantomie. Vom observa cum aceste valori se adaptează (sau nu) necesității profesionalizării acestei categorii sociale și cum are loc procesul de transformare a unui mare dregător *ighemonicos* și *simandicos* într-un înalt ministru responsabil și atent la promovarea intereselor statutului.

Galantomie și filantropie...

Frica de Dumnezeu și mersul la biserică arată deseori o trăsătură principală a acestor boieri. Unii dintre ei se desprind ușor din grupul comun și devin modele pentru ceilalți, tocmai datorită consecvenței în promovarea unui comportament. Post, mers la biserică, rugăciuni, daniile către biserici, spitale și mănăstiri, larghețe față de supușii de pe moșii, mai ales cu prilejul marilor sărbători religioase, la Crăciun și la Paște, de exemplu, gesturi și atitudini care definesc calitatea de mare boier. Un boier *ighemonicos*, *simandicos* și cu *ifos* trebuie să fie astfel, și nu altfel¹. *Evghenit* și *blagorodnic*, boierul pune totul în joc pentru a-și arăta măreția (*ighemonia*),

a secolului al XIX-lea). *Preliminariile unei istorii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1997.

1. Pentru definirea termenilor, vezi Ladislav Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque phanariote*, Budapesta, 1939, pp. 199, 251.

trage sfori și pretinde slujbe în divan pentru a susține importanța sa și cinstea familiei sale (*simandicos*). Dar *ifosul* (rangul, și nu folosim termenul aici în sensul lui peiorativ) nu poate fi întreținut decât cu ajutorul celor mulți, pentru care există galantomia și filantropia. Nu vom insista prea mult asupra comportamentului marelui vornic Iordache Crețulescu, discutat deja și foarte cunoscut, vom spune doar că el este unul dintre marile personaje ale secolului al XVIII-lea tocmai pentru că adună toate acele elemente capabile să facă un boier mare. Prin aceste gesturi, boierul caută faimă și notorietate.

Generozitatea este una dintre marile calități ale boierii românești. Lăsăm la o parte opera de ctitorire, de altminteri foarte importantă, pentru că se înscrie în cu totul alt registru, și ne oprim mai ales la rolul săracului în manifestarea generozității. Mai întâi de toate, calea individuală: nu există testament de mare boier care să nu conțină mii și pomeni pentru cei săraci. Testamentul este un bun instrument pentru măsurarea acestei generozități. Punga și inima boierului reglează numărul celor care se vor bucura de haine, alimente, cereale, bani, animale, sau chiar loturi de pământ.

Pentru măritișul fetelor sărace marele ban Constantin Bălăceanu lasă 5000 de taleri, cu intenția bine susținută de a dota 20 de fete sărace, fiecareia revenindu-i 250 de taleri, o zestre considerabilă pentru o fată de țăran, dar care nu putea fi obținută oricum. Fiul legatarului, Ștefan, în calitate de executor testamentar, trebuie să obțină informații „prin bună cercetare” cu privire la conduita fetelor: dacă sunt într-adevăr sărace, dacă sunt cinstite și „nu după poduri”, adică prostituate. De fapt, banii se dau numai și numai pentru măritiș, nu pentru uzul cotidian al părinților. Boierul este o adevărată instituție caritabilă în privința înzestrării fetelor sărace, de ajutorul lui beneficiind alte opt fete, care fac parte din anturajul său, rude de sânge scăpătate sau rude spirituale. Sumele de bani alocate variază în funcție de locul

pe care tații fetelor îl ocupă în rețeaua de solidaritate construită de boier de-a lungul întregii vieți. Primul loc este ocupat de Elena, o copilă orfană crescută în casa boierului și care, cu timpul, i-a devenit ca și fiică. Ea primește 4000 de taleri și, în plus, fiul cel mare are sarcina de a se ocupa personal de viitorul ei, căutându-i un soț pe măsură: „să-i cauți cu oareșicare chiverniseală un om să o căsătorești“. Pe locul doi, cu 1000 de taleri, se află Sultana, fata medelnice-rului Andrei, fina boierului. Cu 500 de taleri sunt înzestrate mai multe fete sărace și orfane, fiicele unor mici boieri sau negustori, apropiați ai boierului, Marghioala și Eufrosina, fiicele răposatului cămăraș Mihalache, copila serdarului Neculae, cea a pitarului Iane, a lui Hagi Ioniță (aceasta murind între timp, banii au fost dați altei fete) și, în fine, Marghioala, fiica Elenei Drugănească. Iată înzestrate dintr-odată nu mai puțin de 28 de fete¹.

Dar nu toți boierii sunt atât de darnici. Răducan Filipescu, mare stolnic, înzestrează doar două fete cu 250 de taleri fiecare², în timp ce Sandu Bucșănescu se ocupă de rudele sale sărace, fiecare nepoată primind „150 de taleri pentru haine, o fată de țigan, o pereche de cercei, un inel și două-trei șiruri de mărăgărire“³.

Uneori galantomia atinge limitele ridicolului: mai nici-odată un boier nu-și permite să arunce bani pe fereastră; atât timp cât o face pentru o cauză, comportamentul lui se înscrie într-un joc acceptat și promovat, într-o logică a prestigiului. Cine l-ar putea condamna pe marele boier Nicolae Dudescu că și-a risipit averea în speranța obținerii unei iluzorii bunăvoințe din partea marelui Napoleon? Ce cauză nobilă! Cât patriotism! Deși, când a rămas sărac, iar marele

1. Ștefan Greceanu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, București, 1911, vol. II, p. 21.

2. ANR, ms. 143, ff. 139r-141r.

3. Document publicat în *Arhivele Olteniei*, 1934, pp. 431-435.

cămătar Băltărețul i-a înghițit averea, nimeni nu i-a sărit în ajutor. Nu același lucru se poate spune despre un parvenit, care nu ar avea un temei prea clar pentru a afișa un astfel de comportament și care, în chip logic, nu ar avea dreptul la risipirea averii pentru un rang nedeținut. Și iată că aceeași lume îl condamnă pe unul ca Dumitrache sluger, slugă pe la marele vistier Hagi Moscu, îmbogățit peste noapte, prin mijloace numai de el știute, că își risipește averea pentru a afișa un lux și o bogăție aflate mult prea departe de rangul obținut cu trudă: „au început a face foarte mari cheltuieli, cu case cum se văd, gevaeruri, haine, galantomii, împrumuturi și caldarâmuri, încât au adus lumea *la foarte mare mirare*“, notează Grigore Andronescu. „Mirarea“ avea să fie repede elucidată, atunci când curiozitatea lumii cercetează și află că „fură trei catastișe, șase sute doăzeci de mii lei“ de la stăpână-său. Iar sluga, ce se arătase „foarte plecată oamenilor“, fugi de „rușinea lumii“, lăsându-i pe ceilalți să plătească și să jelească¹. Or, o asemenea „bogăție“ nu trebuie folosită în scopuri atât de nepotrivite, nicidecum expusă, dacă rangul nu are nevoie de o susținere atât de „înaltă“.

Ca și alte elemente de vizibilitate – haine, blănuri, podoabe, trăsurile –, a invitarisi, a proscalisi cât mai multă lume la masă, constituie un semn al rangului și al distincției sociale. Marele hatman Teodor Balș (cca 1791–1867) are totdeauna „mosafiri“; un bucătar iscusit, Forcaș, gătește douăsprezece feluri de bucate, se adaugă mezelurile „care trebuie să fie gustate negreșit“². Aceeași larghețe afișează și „ultimul mare boier“

1. *Însemnările Androneștilor*, publicate cu un studiu introductiv de Ilie Corfus, București, 1947, pp. 52–53.

2. D.C. Moruzi, „Curtea domnească din Iași, Ulița Mare și Podul Verde“, în *Uniunea Femeilor Române*, 1913, apud Mihai Dim. Sturdza (coord. și coautor), *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, Simetria, București, 2004, p. 292.

al Munteniei Iordache Filipescu. „Cel care m-a impresionat mai mult decât oricare altul, datorită frumosului său aspect și al hainelor bogate, a fost baș boierul Gheorghe Filipescu. Trăsăturile nobile ale feței sale, împreună cu barba lungă, complet albă, îl distingeau de ceilalți. Pe deasupra adera la felul de viață din vremurile trecute. Era totdeauna înconjurat de familie și toți prietenii săi erau bine-veniți la masa lui. O altă masă era zilnic întinsă la parterul casei sale pentru săraci. Câteodată se adunau acolo mai multe duzini de oameni. Această ospitalitate mărinimoasă și realmente seniorială i-a zdruncinat atât de tare afacerile încât a fost obligat să-și vândă una câte una marile sale moșii. Cu toate acestea nu ar fi acceptat niciodată să-și schimbe modul de viață. Odată cu moartea lui Gheorghe Filipescu a dispărut acest onorabil exemplu al trecutului și nu putea fi altfel în actualele condiții de viață“, își amintește Nikolai Karlovici Giers, diplomat rus în Principate între 1844 și 1863¹.

Iar filotimia fără seamă iese la iveală în fiecare gest al unui mare boier. Nu poate fi altfel, numai așa se impune în memoria unui public care îl urăște atât de mult, încât îi știe de frică, care îl adoră, dar îl scuipă de cum întoarce spatele. Ajuns într-o dregătorie importantă, marele boier etalează putere, influență, autoritate, se stabilește în capitală, dacă n-a avut și până atunci reședința acolo, și „se dedă unui lux deșănțat... risipind repede rodul jafurilor sale“, spune cu asprime generalul Langeron, dându-l exemplu chiar pe favoritul său, marele vistier Constantin Varlaam, ce „se credea un mare senior“ și se comporta ca atare². Critic, generalul Langeron se face că nu înțelege rostul acestui lux.

Curtea unui conac boieresc este populată cu un număr foarte mare de slugi și robi țigani, folosiți pentru treburi cât

1. *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV, coord. Daniela Bușe, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 75.

2. *Ibidem*, vol. I (2004), pp. 335 și 346.

mai mărunte. Numărul lor nu ține totdeauna de rentabilitatea economică, ci de prestigiu: cu cât sunt mai numeroși, cu atât măreția și prestigiul boierului vor fi mai mari. Când pleacă la curtea domnească, călare sau în trăsură, boierul este urmat de un alai impunător, format dintr-o mulțime de slugi care îi deschid calea și care iarna poartă masalalele ca să lumineze ulițele întunecate ale mahalalelor. Toată această fală, susținută de un comportament milostiv față de cei mulți, așa cum se întâmplă cu multe dintre obrazele de cinste, aduce nemurirea atât de mult visată, așteptată, cumpărată cu multă dărnicie: „boierul au fost bun pentru țară, afprositos și foarte galanton și cu milostivire multă, cum și copiii dumisale sunt“, scrie la 20 noiembrie 1817, într-o zi de marți, Grigore Andronescu, când avea să se stingă din viață, după un exil forțat, bătrânul boier Constantin Filipescu, atât de hulit de generalii ruși, dar, iată, iubit de norod¹.

De altminteri, statul însuși rămâne în această perioadă destul de paternalist, oferind pomeni și daruri tuturor celor care la un moment dat solicită mila domnească. Cutia milinelor continuă să funcționeze sub diferite forme: case făcătoare de bine, spitale, așezăminte religioase. De pildă, în 1840 sunt luate în discuție cheltuielile făcute de domnie cu diferite ocazii de miluire în anul 1838, când domnul împarte „mile periodice pentru praznicul Sf. Paști, la fețe prenumărate cu bilețuri“ de 11 255 de lei, mile cu ocazia praznicului Adormirii Maicii Domnului de 11 254 de lei, la praznicul Nașterii Domnului de 11 024 de lei, la care se adaugă bani dați la „îngropări de fețe streine, la măritişuri de fete sărace, la fețe scăpătate“ de 8 763 de lei (APR, IX/1, 863). Un buget ce abia se construiește mai are de întreținut și o liotă de pensionari. Anual, Adunările Obștești prezintă domnilor liste lungi cu „pensionerii“ statului. „Listă de Fețele pensionare ce au rămas la iconomie în cursul anului 1838, precum și de Fețele

1. *Însemnările Androneștilor*, ed. cit., p. 47.